

він є сумісним з товарами інших споживачів, що отримало назву мережевої зовнішньої сумісності (у німецькомовних країнах мережевим ефектом або ефектом мережевої вигоди). М. Кац та К. Шапіро виділяють два головних способи досягнення сумісності: по-перше, прийняття галузевого стандарту, коли для досягнення сумісності продукції декілька фірм повинні діяти спільно; по-друге, на основі створення адаптерів (пристроїв сполучення), коли конкретна фірма в односторонньому порядку робить свій товар сумісним із товаром іншої фірми або групи фірм. Таким чином, нові властивості товару в інформаційній економіці сприяють стандартизації продукції, що продається глобальними компаніями [10, с. 522–523].

Характерною ознакою глобальних галузевих ринків є зрушення в структурі витрат. У більшості галузей частка постійних витрат суттєво зросла при зменшенні граничних витрат, оскільки витрати виробництва першого примірника продукту є набагато більшими його наступних копій. Для підприємств це означає, що витратам на дослідницько-конструкторські роботи, які вони мають нести задля постійного підвищення продуктивності сучасних технологій, протистоять ринкові доходи, що зменшуються. Відповідно, з метою здійснення крупних передвиробничих інвестицій фірмам необхідно брати участь у стратегічних альянсах для реалізації спільних технологічних розробок. Іноді підприємства з метою зменшення постійних витрат перетворюють свої підрозділи у самостійні фірми.

Стратегічним фактором успіху на глобальних галузевих ринках стає час, оскільки якщо запізнитися із входження на ринок, то присутності не вистачить для покриття високих постійних витрат або може сформуватися новий стандарт, який визначить подальший розвиток ринку.

Швидка заміна існуючої техніки призводить до ситуації невизначеності у поведінці покупця і, як наслідок, до відкладеного попиту, оскільки споживач, по-перше, сподівається на зменшення цін, по-друге, на швидку появу більш продуктивної технології. Відповідно, високі постійні витрати, зростання продуктивності капіталу та, одночасно, відкладений попит є стимулом до нових інновацій, які забезпечують зменшення витрат. У майбутньому слід очікувати: збільшення потужностей в області передачі даних, внаслідок чого комунікаційні можливості стануть майже обмеженими; витрати на область діапазону частот зменшаться та не будуть мати значення для господарюючого суб'єкта і, як наслідок, час та витрати подолання відстані

втрачають силу як обмеження в області комунікації; система гіперзв'язку, яка характеризується прямими мережевими ефектами буде визначати вартість інформації, що пропонується через мережі.

Таким чином, дослідження сутності та основних ознак глобальних галузевих ринків дозволяє зробити наступні висновки.

1. Глобальні ознаки галузевих ринків почали вивчати в кінці ХХ століття Т. Левітт, М. Портер та інші. Сьогодні ці питання аналізуються, переважно, у роботах економістів, що займаються проблемами стратегічного менеджменту та маркетингу.

2. На основі різних підходів до визначення можна сформулювати, що глобальні галузеві ринки – це сукупність відносин між суб'єктами різних країн з приводу виробництва та обміну стандартизованого продукту певного виду діяльності на всіх континентах світу, коли будь-які рішення, що приймають компанії на ринку однієї країни істотно впливають на їхні позиції на ринках інших країн.

3. Глобальні галузеві ринки характеризують: стандартизація попиту та продукції, що продається; купівля компаніями ресурсів по всьому світу; високі постійні витрати; мережева система організації виробництва; необхідність постійного проведення інноваційної діяльності тощо.

1. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина / М. Портер. – М.: Междунар. отноше-ния, 1993. – 896 с. 2. Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – May-June. 3. Ohmae K. The Triad World View / K. Ohmae // The Journal of Business Strategy. – 1987. – № 7(4). – р. 8–19. 4. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів: Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський / М. Е. Портер. – К.: Основи, 1997. – 390 с. 5. Портер М. Э. Конкуренция.: Пер. с англ. / М.Е.Портер – М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. – 608 с. 6. Goshel J. P. Horses for Courses: Organisation Forms for Multinational Corporations / J. P. Goshel, N. Noyria // Sloan Management Review. – Winter, 1993. – р. 23–35. 7. Inkpen A. C., Ramaswamy K. Global strategy: creating and sustaining advantage across borders / A. C. Inkpen, K. Ramaswamy. – N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 247 с. 8. Старостіна А., Канищенко О. Суперечливі шляхи економічної глобалізації // А. Старостіна, О. Канищенко // Економіка України. – 2008. – №5. – с. 58–65. 9. Старостіна А. О. Економіка зарубіжних країн: навч. посіб. / А. О. Старостіна, А. О. Длігач, Н. В. Богомаз. – К.: Знання, 2009. – 454 с. 10. Кац М. Л., Шапіро К. Сетевые внешние эффекты, конкуренция и совместимость // Вехи экономической мысли: Т. 5. Теория отраслевых рынков / Пер. с англ. под общ. ред. А. Г. Слуцкого. – СПб.: "Экономическая школа", 2003. – с. 500 – 535.

Надійшла до редколегії 08.02.10

В. Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук, доц.,
Л. Діденко, канд. філософ. наук, доц.

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: КОНЦЕПТИ VS КОНСТРУКТИ

*Визначено та охарактеризовано природу, зміст та особливості інтелектуального капіталу.
Nature, content and main features of intellectual capital is defined.*

Соціально-економічне процвітання країни в ХХІ сторіччі потребує якісних зрушень у розвитку суспільства і виробництва, що зумовлюють перехід від традиційної економіки, базованої на матеріальних активах та фінансовому ресурсі/капіталі, до інтелектуально зорієнтованої економіки, основою якої постають матеріальні та нематеріальні активи, до того ж перевага на боці останніх: насамперед це стосується інтелектуального капіталу. Власне знання як продукт людського інтелекту є одним з головних чинників формування нової цінності та можливостей її впровадження у процес виробництва. Наразі йдеться про новативно-інноваційний шлях розвитку країнового виробництва. Такий розвиток, по-перше, зумовлює розширення доброти та зростання якості життя людини, які в свою чергу уможливають зміну статусу людини в суспільстві, і збагачує можливості кожного окремого суб'єкта, що, за твердженням російського вченого Ю. Яковця, визначає відмінність між історичними

епохами та зміну світових цивілізацій [1; 2]; по-друге – забезпечує високий індекс конкурентоспроможності суспільства на міжкраїновому рівні.

Відомо, що інтелектуальний – насамперед людський (природний) – капітал є тим чинником, що здатний уможливити поступальний розвиток країнової економіки як доіндустріального і/або індустріального типу виробництва. Проте дотепер залишається невідомим в чому саме полягає ця його здатність. Суперечність між відомим і невідомим у поступальному розвитку країнового суспільства та економіки є тією проблемою, розв'язанню якої присвячена презентована нами стаття. Саме дана проблема і визначає тему нашого дослідження.

Саме в такій постановці проблема й дотепер залишається нерозв'язаною, хоча нині вже немало праць вітчизняних і закордонних учених присвячено формуванню і розвитку інтелектуального капіталу. Адже кожний автор зосереджує свою увагу на тому аспекті досліджуваного об'єкта, який включений у поле його наукових чи науково-

практичних інтересів. У даному разі йдеться про таких дослідників, як: Е. Брукінг (*Велика Британія*); Т. Стюарт (*США*); Л. Едвінссон, М. Мелоун, К. Свейбі (*Швеція*); А. Гапоненко, Л. Лічова, Т. Орлова, Б. Саліхов, В. Супрун (*Росія*); О. Бутнік-Сіверський, Н. Гавкалова, В. Геєць, Л. Діденко, Г. Задорожний, В. Кондрашова-Діденко, А. Чухно (*Україна*).

Аналіз існуючих концепцій і теорій інтелектуального капіталу, розроблених вітчизняними та закордонними вченими, уможливив висновок: дотепер малодосліджена природа інтелектуального капіталу, так само невизначена його значущість у розвитку сучасної країнової економіки. Окрім того потребує уточнення зміст тих головних понять/термінів, які беруть участь в утворенні феномена і поняття "інтелектуальний капітал" – "інтелект", "інтелектуальний", "капітал", "ресурс" і т. ін.

Метою статті є виявлення значущості інтелектуального капіталу у поступальному розвитку сучасної країнової економіки. Реалізування означеної мети здійснюватимемо через розв'язування таких завдань, як: виявлення природи інтелектуального капіталу; уточнення та характеризувannya його змісту; визначання особливостей інтелектуального капіталу; виокремлення та витлумачення його структурних елементів.

Інтелектуальний капітал є синтетичним поняттям, в утворенні якого беруть участь два головних терміна – "інтелектуальний" і "капітал". Виявлення сутності інтелектуального капіталу, а значить і поняття "інтелектуальний" та "капітал", можна здійснювати різними шляхами. Перший шлях: йти тільки вперед – творити нове наше і тільки тепер. Другий шлях: озираючись назад, йти вперед – творити нове і наше, використовуючи елементи вже існуючих визначень/ідей тощо. Третій шлях: озираючись назад, йти вперед, пам'ятаючи, що наше майбутнє вже з нами тут і сьогодні – виходячи з далекого майбутнього, творити нове і наше "тепер", враховуючи вже існуючі нароби. Наш вибір – це третій шлях. Адже саме він уможливіть уточнення змісту інтелектуального капіталу через побудову мережі зв'язків, де враховані наші погляди на сутність інтелекту, інтелектуального, капіталу та ідей/думки мислителів, учених, теоретиків і практиків, котрі розмірковували щодо сутності згаданих термінів/понять в інші часи та епохи і котрі продовжують свої дослідження й сьогодні задля майбутнього прийдешніх поколінь.

Основою терміна "інтелектуальний" є кореневе слово "інтелект". Тому і розпочнемо наші розмірковування з пошуку відповідей на запитання щодо сутності кореневого поняття: Що таке інтелект? Яка його якісна визначеність? Яка його аксіологія? Відповіді на дані запитання означає йти вперед в уточненні і розвитку сутності інтелекту.

Поняття "інтелект" не є новим – воно має довгу історію, дотепер залишається багатолитим та складним щодо витлумачення, уточнення, розуміння і схоплення. Наразі його сутність так і не проявлена повною мірою. В теоріях інтелекту дотепер панує теза щодо латинського походження терміна "інтелект" – від слова "intellegere" ("inter" + "legere"), буквальный переклад якого "вибирати між чимось". У філософській літературі існує думка, що слово "інтелект" – це латинський відповідник давньогрецького слова "нус" ("ум", "розум") і за своїм смыслом близький до нього. В українській мові термін "інтелект" (лат. "intellectus") є полісемантичним: у вузькому значенні – це ум, розум, розуміння, збагнення, мислення, розсудок; а у ширшому – це відносно стійка структура розумових здібностей індивіда; розумова здатність, здатність до раціонального пізнання тощо. В англійській мові так само термін "інтелект" був зазвичай полісемантичним, але з початку другої половини ХХ сторіччя (насамперед у США) широкого використання набуває термін "intelligence", що означає "вміння розмірковувати розумно", а не інтелект, для якого є термін "intellect". Означений термін вживають у

характеристиці людини та автоматичної системи – комп'ютера і суперкомп'ютера, робота і людиноподібного робота і т. ін. – щодо виконання розумної дії.

Нова філософська енциклопедія витлумачує інтелект як "здатність до опосередкованого, абстрактного мислення, що включає такі функції, як порівняння, абстрагування, утворення понять, судження, умовивід"; "раціональне мислення, підпорядковане законам логіки" [3, т. 2, с. 127], а Оксфордський психологічний словник А. Колмана – як здатність до сприйняття та розуміння значення; добре розвинуту розумову здатність; ментальну здатність, що постає особливою формою змісту свідомості; новини та інформацію [4].

У спеціальній – філософській, економічній, психологічній, соціологічній – літературі нині існує вже ціла низка визначень інтелекту: це 1) психічна адаптація до нових умов [5], спосіб адаптації живої істоти до вимог дійсності, що сформувалася в процесі еволюції [6]; 2) поняттєве мислення [7], пізнавальна здатність мислення, яка принципово відрізняє творчий, активний характер від пасивно чуттєвих форм пізнання [8, с. 244]; 3) знання, існуюче тільки тоді, коли в процесі взаємодії суб'єкта з об'єктом мають місце різні відхилення і коли зростають просторово-часові відстані між суб'єктом та об'єктами [9, с. 60]; 4) працюючий розум, що потребує насамперед індивідуальної свободи [10, с. 247–248]; 5) сукупність розумових функцій – абстрагування, порівняння, утворення понять, судження, умовивід тощо, якими перетворюють сприйняття в знання або критично переглядають та аналізують вже існуючі знання [11, с. 119]; тощо. Велика кількість витлумачень інтелекту зумовлені тим, що вчені використовували і використовують різні підходи в дослідженні природи і сутності означеного поняття: феноменологічний, генетичний, соціо-культурний, процесуально-діяльнісний, функціонально-рівневий, освітній, інформаційний, регулятивний тощо. У більшості наведених нами (і не наведених, але існуючих) визначень сутність поняття "інтелект" ототожнюють із сутністю поняття "ум" і/або поняття "розум", що в свою чергу зумовлює ототожнення інтелектуального та розумного, інтелектуального та розумового; інтелектуальної діяльності та розумової діяльності; інтелектуального, розумового та інтелігентного і т. ін. Звідси і низка запитань: Чи методологічно доцільно ототожнювати інтелект та розум? Чи тотожні інтелектуальне та розумне? Якщо ні, то що є чим: розумне інтелектуальним, інтелектуальне розумним чи інтелектуальне та розумне не є співмірними? Чи правильно ототожнювати розумову діяльність та інтелектуальну діяльність? тощо. У варіантах відповідей на такого роду запитання дослідники розділилися: одні стверджують, що інтелект та розум, а, отже, інтелектуальне та розумне, є тотожними; інші висловлюють протилежну думку. Такі полярні позиції ми не поділяємо. Адже, на наш погляд, інтелект і розум; інтелектуальне, мисленнєве, розумне і розумове є взаємообумовленими та взаємопов'язаними поняттями. Так само й "інтелектуальний", "розумний", "інтелігентний" є взаємопов'язаними поняттями, але не тотожними і навіть не синонімами. Проте ці положення не заперечують за певних умов співпадіння (та/або часткового накладання) розумного та інтелектуального і так само розуму та інтелекту.

Головною ознакою інтелекту, за твердженням російського вченого А. Казьміна, є мислення, що формує один з найважливіших і найсуттєвіших чинників суспільного життя та існування людини – моральність [12, с. 42–43]. Звідси висновуємо: розумова діяльність, базована на принципах етичності і насамперед моральності, є інтелектуальною і навпаки. Розум, який "працює" в межах моральності, постає інтелектом. Розумна людина може бути інтелектуальною, оскільки останнє передбачає наявність не тільки видатних здібностей і здатностей, але й моральності. Інтелектуальна людина як синтез розуму та моральності діє практично завжди за принципом "не нашкодь" – вона дбає не тільки і не стільки за результат

(-и) своєї діяльності, скільки за наслідок (-и). Розумна людина не обов'язково є такою, адже вона не керується принципом відповідальності.

Інтелект – це знання та мисленнєві здібності і здатності людини, діяльність котрої творчо зорієнтована і базована на цінностях (культури загалом та економічної зокрема). Інтелектуальність розумової діяльності означає генерування таких ідей і знань, подальше використання яких зумовлює або відсутність, або мінімізування негативних соціо-культуро-економічних наслідків для людини, країнового суспільства та людства загалом, а також сприяє розширенню добробуту та зростанню рівня життя народу країни. Тому важко не погодитися з українськими вченими, на думку котрих інтелект – "це інтегральна характеристика психічного ладу, психічної культури особистості", тобто не тільки мислення, але і почуттів, відчуттів, інтуїтивних злетів, вольових зусиль, пам'яті, уваги, продуктивної уяви тощо, "здатних адекватно відображати, пізнавати, отримувати знання і застосовувати їх в конкретно-історичний момент, ситуаційно діяти згідно вимог соціального простору і часу" [13]. Критерій розвитку інтелекту людини, за твердженням М. Холодної, "необхідно шукати в особливостях умовляючості, тобто в тому, як людина сприймає, розуміє і пояснює те, що відбувається" в реальній дійсності [14, с. 239]. Адже інтелектуал "не той, хто знає, а той, у кого сформовані механізми набування, організування і застосування знання" [14, с. 41].

Отже, інтелект – це феномен, який водночас утримує в собі і вроджене, і набуте протягом життя, а це означає, що він постійно змінюється під впливом культури, виховання, мов, дискурсів та освіти людини, тобто освіти в класичному розумінні – через педагогіку, читання і прочитання, слухання і чування, бачення, через життя загалом. Інтелектуальне – це знання, вміння і творчість, реалізація яких здійснюється через принцип моральності. В даному разі творчість ми витлумачуємо не тільки як генерування чогось якісно нового або оновленого, але і як комбінування – незвичне застосування окремих функцій стандартних речей, понять тощо.

Складне і багатогранне поняття "капітал" (лат. *capitalis*) в буквальному перекладі означає "основний", "найважливіший", "той, що має головну перевагу" тощо. З нашого погляду, поняттям "капітал" охоплюють те, що вказує на перевагу над іншим (-и). Однією з таких переваг є здатність створювати матеріальний і/або нематеріальний зиск. Останнім може поставати дохід і/або прибуток; досвід, майстерність, здатності та компетенції людини і т. ін.

Термін "капітал" має глибокі витоки: перші апелювання до нього дослідники виявляють у розмірковуваннях Арістотеля, Платона, Томи Аквінського та багатьох інших представників минулих епох. Меркантилісти ототожнювали капітал з грошима. Подібні тези щодо природи і сутності капіталу заперечував Ф. Кене, зауважуючи: "гроші самі по собі – це безплідне багатство, яке нічого не виробляє" [15, с. 533]. Він витлумачував капітал як "аванси", тобто інвестиції, потоки витрат. Представники англійської класичної політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо розглядали капітал відповідно як частину запасів, якою володіє індивід або суспільство країни, і як частину багатства країни. Головна ознака капіталу – створення доходу. Капітал досліджував і К. Маркс. Він обґрунтував: капітал – це вартість, яка приносить додаткову вартість, або самозростаюча вартість; це не річ, а виробниче відношення, що втілено в речі і надає їй специфічного суспільного характеру; рух грошей, а не гроші як річ, що перебуває у спокої і т. ін. У неокласичній парадигмі капітал фактично ототожнюють з конкретними діючими ресурсами, використовуваними у виробництві: наприклад, А. Маршалл витлумачував капітал як фізичні речі, що приносять власнику дохід. В останній чверті ХХ ст. економісти та економсоціологи – П. Бурдье та В. Радаєв – визначають капітал як ліквідний ресурс, що здатний накопичуватися, відтворюватися в

процесі кругообігу та приносити нову вартість. Дане витлумачення капіталу доповнюють В. Макаров і Г. Клейнер: вони виокремлюють ще одну рису – ту, що утримує в собі роль капіталу в оцінювальних процесах [16, с. 54]. Тому, на нашу думку, капітал справедливо витлумачувати як результат культуро-соціального оцінювання, тобто ресурс, що бере участь у виробництві і приносить певний матеріальний і/або нематеріальний зиск.

Отже, такі розміркування наших попередників і сучасників щодо природи капіталу уможливають висновування: по-перше, головне призначення капіталу – створення доходу, прибутку; по-друге, матеріальні речі, гроші, вартість, знання, здатності людини і т. ін., постають різновидами ресурсів, проте вони не є капіталом за визначенням: вони всі разом і кожен зокрема можуть бути капіталом тільки за певних умов – якщо створять (-ить) той чи той зиск для свого власника (матеріальний, нематеріальний). Тому капітал не є історичним поняттям: в запропонованому нами розумінні він був, є і завжди буде – незалежно від епохи (доіндустріальної, індустріальної, постіндустріальної чи ноосферної), типу країнового виробництва (економіки чи інтелектуальної) тощо.

Капітал поділяють на різні типи, види і підвиди. Одним з видів капіталу є інтелектуальний як єдність природного та штучного. Природно-інтелектуальний капітал постає структурною компонентою людського капіталу, а штучно-інтелектуальний – економічного. Що ж таке інтелектуальний капітал?

Саме поняття "інтелектуальний капітал" з'явилося у другій половині ХХ сторіччя: Джон Гелбрейт вперше використав його у листі до польського економіста М. Калецькі (в 1969 р.) для "позначення інтелекту як капітального ресурсу" [17]. Проте ідеї про використання інтелекту як ресурсу у процесі виробництва з'явилися ще у розмірковуваннях давньогрецьких та давньоримських мислителів. Означені ідеї конкретизували та розвивали у працях представники різних напрямків та шкіл економічної теорії, філософії та соціології. В даному разі йдеться про ідеї щодо врахування "живих діючих сил" у багатстві країни. Вони вперше були сформульовані в працях У. Петті, а пізніше у своїх дослідженнях їх розвинули А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, К. Маркс та інші вчені-економісти. Особливою значущістю у створенні багатства країни А. Сміт надавав здібностям і навичкам працівників, зауважуючи, що зростання продуктивності праці залежить насамперед від вправності та вміння робітника так само як і від машин та знарядь виробництва загалом. Набуті і корисні здібності всіх мешканців або членів суспільства дослідник включає до складу основного капіталу [18, с. 171]. Він покладав, що реальні витрати на освіту і навчання людини постають інвестиціями у можливість більше заробляти в майбутньому. Представник англійської класичної політичної економії А. Сміт витлумачує знання як "капітал людини", особливо-го роду запас, використовуючи який людина може отримати додатковий дохід. Це уможлиблює висновування, що А. Сміт першим сформував основу сучасних теорій людського та інтелектуального капіталу.

Починання А. Сміта продовжили Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, С. Сісмонді, Дж. С. Міль, К. Маркс, А. Маршалл та інші дослідники. За Ж. Б. Сеєм, капітал базований на "трьох властивих людині здібностях – передбачати, розуміти й утримуватися" [19, с. 212]. Він стверджував, що навички і здібності, які зумовлюють зростання продуктивності праці, людина не отримує від народження, а здобуває за допомогою певних витрат. Тому, на думку Ж. Б. Сея, означені навички і здібності можна витлумачувати як капітал. Досліджуючи природу та зміст основного капіталу, С. Сісмонді зауважував, що корисність як багатство розтрачується вже в момент свого створення, а "майстерність", що досягається працівниками ... є свого роду основним капіталом" [20, т. 1, с. 211]. Так само розглядає здобуті здібності людини як капітал і Дж. С. Мілль: "людина слугує метою, заради якої багатство існує. Проте її

здобуті здібності, що постають тільки як засіб і реалізуються завдяки праці, повною мірою можна віднести до категорії капіталу" [21, т. 1, с. 139].

Розвиваючи ідеї своїх попередників, К. Маркс проаналізував процес перетворення здібностей найманих робітників в один з видів капіталу. У своїй концепції продуктивних сил людини та суспільства він наголошує, що головним багатством країни є і сама людина, і її творчі здібності, накопичені протягом багатьох сторіч. Означені здібності вона розвиває у взаємодії з природою і завдяки природі. "Інша" природа постає результатом праці людини, в якій бере участь не тільки її кістково-м'язова система, але і її розум, інтелект, і так само створені нею самою знання. "Природа, – писав К. Маркс, – не буде ні машин, ні локомотивів, ні залізниць, ні електричного телеграфу... Все це – продукти людської праці, природний матеріал, перетворений в органи людської волі, яка панує над природою, або людської діяльності в природі. Все це – створені людською рукою органи людського мозку, уречевлена сила знання" [22, т. 46, ч. II, с. 139]. Дане марксове положення не втратило своєї значущості і в наш час, коли деякі філософи, економісти та економсоціологи (і вітчизняні, і закордонні) надають знанню статусу головного чинника виробництва, оскільки воно вказує на те, що знання без людини – її розуму та інтелекту – мертва, а, отже, бездіяльні. За теорією капіталу К. Маркса, розумові (і/або інтелектуальні) здатності, знання та досвід, накопичені найманим працівником, є складовими елементами його робочої сили, яка за певних умов спроможна набути форми змінного капіталу. Останній разом з постійним капіталом постає сукупним авансованим капіталом. Змінний капітал за допомогою постійного капіталу (вартості засобів виробництва) створює додаткову вартість, яку присвоює не власник робочої сили, а власник засобу виробництва, що набув форми капіталу. Такий підхід до розуміння здатностей людини та накопиченого нею знання зумовлює суттєве удосконалення теорії капіталу загалом та теорії інтелектуально-людського капіталу зокрема.

Так само долучився до дослідження здібностей та здатностей людини, їх значущості у формуванні теорії капіталу і А. Маршалл. Він розглядав здібності, вміння та знання людини/людей як складові нематеріальних і невідчужуваних благ. На його думку, вони є особистим багатством людини, її "персональним" капіталом. Останній здебільшого складають витрати батьків на освіту дітей. Англійський економіст розглядав персональний капітал подібно до матеріально-речового, прив'язуючи інвестиції в освіту до інвестицій у "матеріальний" капітал. Він зауважував, що у структурі капіталу переважають знання та організація, до того ж одна їх частина знаходиться "у приватній власності, а інша – ні" [23, т. 1, с. 208]. Наголошував А. Маршалл на важливості освіти та знання у життєдіяльності людини і суспільства країни та їх значущості у майбутньому. З його погляду, знання – це "найпотужніший двигун виробництва. Воно дозволяє нам підкорювати природу і змушувати її сили задовольняти наші потреби" [23, т. 1, с. 208].

У ХХ сторіччі економісти продовжили дослідження здібностей та здатностей, знання та вмінь людини, використовуваних у процесі виробництва матеріальних і нематеріальних благ. Ці дослідження були помітно активізовані у другій половині означеного сторіччя. Одним з їх результатів постав сам термін "інтелектуальний капітал". В останній чверті ХХ сторіччя економісти (і теоретики, і практики) досліджують інтелектуальний капітал як поняття і феномен, явище і процес: Дж. Фейвал (США, 1975), Е. Брукінг (Велика Британія, 1995), Л. Едвінссон і М. Мелоун (Швеція, 1997) та ін. Наприкінці минулого сторіччя українські та російські вчені так само розпочинають дослідження інтелектуального капіталу. Щоправда, вони значно розширили поле своїх інтересів: поряд з визначенням сутності та характеризують структурних елементів інтелектуального капіталу також вивчали особливості його формування та використання в реальній країновій економіці.

З останньої чверті ХХ сторіччя і дотепер учені-економісти досягли значних успіхів у дослідженні інтелектуального капіталу, хоча так і не запропонували єдиного визначення останнього, яке б цілком охопило сутність феномена, так само не виробили вони і єдиного підходу щодо його структури. Проте з'явилися нові витлумачення інтелектуального капіталу, які до цього ніхто з теоретиків і практиків не пропонував. Наприклад, визначають інтелектуальний капітал як 1) певну інтелектуальну діяльність людини (Дж. Гелбрейт); 2) нематеріальні і невидимі активи (Е. Брукінг); 3) знання, яке можна конвертувати у вартість (Л. Едвінссон); 4) інтелектуальний матеріал, який формалізований, зафіксований і використовуваний для виробництва ціннішого активу (Л. Прусак); 5) систему економічних та соціальних відносин, пов'язаних з формуванням, примноженням та використанням інтелектуальних здібностей індивідів, що реалізуються в процесі творчо-інноваційної діяльності і забезпечують досягнення цілей окремого підприємства і національної економіки загалом (О. Коваленко) тощо.

Запропоновані і незазначені (але існуючі) визначення інтелектуального капіталу відображають різні аспекти його змісту. А це в свою чергу постає основою для виокремлення найважливіших особливостей інтелектуального капіталу. Тому, з нашого погляду, головними особливостями останнього є такі, як: нематеріальна природа; формувальна витратність самої людини і суспільства загалом; націленість на майбутнє; неаддитивність; накопичувальність; швидке моральне зношування (старішання); єдність матеріальних і нематеріальних вимірів; ризиковість та невідзначеність; специфічність носіїв і т. ін. Інтелектуальний капітал є нематеріальним, а точніше – неречовим, оскільки його складові (знання, здатності, вміння, досвід, цінності тощо) неможливо осягати засобами зовнішніх органів чуття. Не існує і речових вимірників інтелектуального ресурсу (як потенційного, так само і діючого), а, отже, й інтелектуального капіталу. Якщо матеріально-речовий (економічний) капітал є результатом певних дій матеріально-речового ресурсу в минулому, то інтелектуальний капітал як і його основа інтелектуальний – потенційний і реальний – ресурс націлений на майбутнє. Інтелектуальний ресурс як основа інтелектуального капіталу результативно використовується тільки в процесі інтелектуально-інноваційної діяльності, спрямованої на створення абсолютно нового продукту. Інтелектуальний капітал і так само його основа сприяє нині і сприятиме надалі (насамперед у майбутньому) не конкуруванню носіїв/власників, а їхньому кооперуванню. Власне останнє постає іманентною характеристикою інтелектуального капіталу. Якщо матеріально-речовий капітал є аддитивним, то інтелектуальний капітал – неаддитивний. Адже економічний капітал формується через складання його окремих частин, а інтелектуальний капітал – через взаємодію окремих складових, "за рахунок синергетичного ефекту" [24, с. 95], який може бути "непропорційним докладним зусиллям" [24, с. 96]. Для використовуваного у процесі виробництва інтелектуального ресурсу притаманна накопичувальність: людина здатна збагачувати – і якісно, і кількісно – знання, уміння, досвід тощо. Інтелектуальний ресурс у формі інтелектуального капіталу створює умови для забезпечення означеного збагачення, а значить, і накопичування. Проте інтелектуальний ресурс (особливо природний, або людський) і так само й інтелектуальний капітал накопичуватиметься тільки до певного рівня, який визначається насамперед верхньою межею активної трудової діяльності/активного трудового віку. Адже людина впродовж своєї життєдіяльності накопичує знання, здатності, уміння, компетенції до певного віку, а потім вона втрачає реальні можливості їх накопичувати і навіть з часом починає втрачати ті, що були набуті раніше. Це зумовлено, по-перше, такими чинниками, як: вік, здоров'я, освіта, інтелектуальні здібності тощо; а, по-друге – здатністю елементів інтелектуального ресурсу та інтелектуального

капіталу дуже швидко морально старіти. В даному разі йдеться насамперед про знання, вміння, компетенції, майстерність, технології і т. ін.

Носіями природно-інтелектуального капіталу є спеціально підібрані і підготовлені працівники різних рівнів економіки – безпосередні виробники продукту, управлінці, викладачі і науковці та інші. Значні зміни, що відбулися в структурі споживання (індивідуального і виробничого), виробництва (економіки) і так само в структурі зайнятості, зумовили кардинально інші вимоги до працюючих. Насамперед йдеться про особисті якості працівника – здібності і здатності до творчості і креативності, незалежність від догм та виробничих стереотипів, відповідальність за свої дії і результати діяльності, здатність неординарно мислити і приймати нестандартні рішення в нестандартних ситуаціях тощо. Саме тому працівників називають інтелектуалами. Інтелектуалами, за витлумаченням американського вченого Х. Донована, є люди, котрі за покликанням і професією "працюють" здебільшого з ідеями, а не з виробами, мають глибокий та оригінальний розум і так само відчують потребу поділитися з оточуючими своїми думками – на папері чи вголос [25, с. 27]. Сьогодні саме інтелектуали створюють умови для забезпечення зростання економік індустріально та ринково розвинутих країн світу, вони визначають їх ефективність і т. ін. З такими людьми працювати не просто – їм необхідно створити відповідні умови для діяльності. Виникає запитання: які саме умови? Відповідь очевидна: саме такі умови, які в процесі діяльності творчого працівника сприяли б його самореалізуванню, реалізуванню його задуму (-ів), смисловій наповненості діяльності тощо. А звідси: для інтелектуала (-ів) найважливішим постає зовнішня й особливо внутрішня свобода, ідея, тобто рівень реального творення.

Носіями штучно-інтелектуального капіталу є машини, яким людина "наказує" мислити. Ці накази надходять у вигляді послідовності команд у спеціалізованих галузевих програмах. Парадокс у тому, що природний інтелект постійно удосконалюється, його носій (мається на увазі людина) тільки періодично вивисшується серед собі подібних, оскільки здобутки одного суб'єкта старішають порівняно із здобутками іншого. Здобутками постають набуті знання, уміння, навички. Носій штучного інтелекту "діє" програмовано, але за умови увімкненої функції самовдосконалення він вже не зможе бути підконтрольним людині.

Наші розмірковування щодо інтелектуального капіталу уможливили такі висновування, як: 1) інтелектуальний капітал – це синтетично-інтегративне поняття, в утворенні якого беруть участь інтелект, інтелектуальний, ресурс,

капітал; 2) він постає системою, яка включає дві головні складові – природну (людську) і штучну. Тому інтелектуальний капітал має природно-штучний характер; 3) означений капітал є нині найголовнішим чинником якісних перетворень у країновому суспільстві та економіці, але найважливіше – в статусі людини: вона перебирає на себе функції субстанційної основи виробництва, які тривалий час виконувала машина; 4) інтелектуальний (і насамперед природний/людський) капітал уможлиблює набування економікою нової форми – інтелектуально орієнтованої економіки, яка постає водночас і кінцем економіки як індустріального типу виробництва, і початком інтелектуальної як виробництва та суспільства постіндустріальної цивілізації.

Перспективні напрями подальших досліджень інтелектуального капіталу: джерела його оновлення та збагачення; змінюваність форм (-и) прояву інтелектуального капіталу при переході від індустріальної до постіндустріальної епохи; місце інтелектуального капіталу в системі категорійно-поняттєвого апарату науки про виробництво, характерної постіндустріальної цивілізації і т. ін.

1. Яковец Ю. В. У истоков новой цивилизации. – М., 1993;
2. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. – М., 2003;
3. Суворов О. В. Интеллект // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М., 2000–2001. – Т. 2, 2001;
4. Colman A. M. Oxford Dictionary of Psychology. – N. Y., 2003;
5. Claparede Ed. La psychologie de l'intelligence // Scientia. – 1917. – vol. 22. – P. 253–268;
6. Charlesworth W. R. Human intelligence as adaptation: An ethological approach // Resnick L. D. The nature of intelligence. m– N. Y., 1976;
7. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. В 6 т. – М., 1982. – Т. 2;
8. Андрос Е. Интеллект // Философский энциклопедический словарь. – К., 2002. – С. 244–245;
9. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – СПб. 2004;
10. Осипов Ю. М. Интеллект // Философия хозяйства. – 2004. – № 5. – С. 247–257;
11. Основы экономической теории человеческого капитала: Методологические и институциональные аспекты / Под ред. Ф. Г. Хамидуллина. – Казань, 2007;
12. Казьмин А. К. Теория интеллекта: Как выбрать президента. – М., 2001;
13. Діденко В. Ф., Кондрашова-Діденко В. І. Вплив гуманітарно-психічних чинників на інтелектуально-конкурентоспроможність країни // Альманах Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2006. – № 10–11. – С. 70–74;
14. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – СПб., 2002;
15. Кенз Ф. Избранные экономические произведения. – М., 1960;
16. 17. Feilw G. E. The Intellectual Capital of Michal Kalecki: A Study in Economic Theory and policy. – Knoxville, 1975;
18. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К., 2001;
19. Сэй Ж. Б. Трактат политической экономии. – М., 1896;
20. Сисмонди С. Новые начала политической экономии: В 2 т. – М., 1935–1937;
21. Милль Дж. С. Основы политической экономии: В 3 т. – М., 1980–1981;
22. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1969. – Т. 46. – Ч. II;
23. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. – М., 1993;
24. Гапоненко А. Л., Орлова Т. М. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. – М., 2008;
25. Донован Х. Как работать с интеллектуалами // Америка. – 1991. – Август. – С. 25–29.

Надійшла до редколегії 15.02.10

Л. Баластрик, канд. екон. наук, доц.

МАКРО – ТА МІКРОЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА

У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення сутності державного сектора в ринковій економіці, виокремлено макро та мікро рівні, досліджено основні критерії щодо оптимізації його розмірів.

Modern approaches to determination of essence of state sector in a market economy are analysed. Makro and mikro levels are considered. Basic criteria in relation to optimization of his sizes are explored in the article.

Формування ефективно функціонуючого державного сектора – одна з провідних умов створення високорозвинутої ринкової економіки в Україні. Це потребує часу і великих зусиль, які повинні базуватися на знаннях теорії і аналізі конкретної ситуації в країні. Розвиток національної економіки у напрямку наближення до економічно розвинених країн вимагає подальшого удосконалення структури та визначення меж державного сектора. Посилений інтерес до економічної діяльності держави в останні часи викликаний тим, що ринкові економіки розвинутих країн, навіть найбагатших, виявилися неспроможними задовольнити деякі основні потреби суспільства без посилення державного втручання, особливо під час світової фінансової кризи. Загалом, у світовій економічній науці поняття державного сектора пов'язано не так з державною власністю,

як із сукупністю форм присутності та участі держави у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. У такому розумінні державний сектор є основою, спираючись на яку держава здійснює свою діяльність.

Завдання даної статті полягає в дослідженні макро та мікроекономічних чинників розвитку державного сектора та оцінці різних підходів стосовно визначення його сутності та критеріїв оптимізації в ринковій економіці.

Проблемам визначення особливостей функціонування та ефективності державного сектора присвятили свої дослідження вітчизняні вчені такі як А. Гальчинський, В. Геєць, І. Жадан, Я. Жаліло, П. Єщенко, В. Маңдибура, Б. Пасхавер, А. Філіпенко, М. Чумаченко, А. Чухно та інші. Істотні доробки у теорію державного сектора внесли російські та зарубіжні вчені: Л. Абалкін, А. Ахмедуєв, Є. Балацький, В. Бірю-